

ЛІТЕРАТУРНЕ ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО І ТЕКСТОЛОГІЯ

УДК 821.111

DOI <https://doi.org/10.32838/2663-6069/2020.2-4/12>

Рева І. А.

ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

ТЕКСТ ЯК МОВЛЕННЄВИЙ ФЕНОМЕН У РОМАНІ «НУДОТА» Ж.-П. САРТРА

У статті подано теоретичні дослідження поняття «текст» у галузі лінгвістики та літературознавства. З багатьох дефініцій терміна «текст» виділено його основні структурно-семантичні властивості, цілісність змісту та форми. Проаналізовано визначальні складники текстуальності тексту, такі як наявність теми, комунікативність, які слугують для ефективною предметно-знаковою бази розгортання комунікації в системі повного тричленного складу, забезпечуючи успіх соціальної взаємодії людей мовленнєвими засобами. Використано категорію інформативності тексту та її види. Виокремлено три типи інформації, що виражають факти у предметно-логічних значеннях, задум автора та змістову одиницю підтексту в надфразових єдностях. Охарактеризовано визначення понять «текстема», «абзац», «надфразова єдність». Визначено текстову модальність, до складу якої входить комунікативна установка автора і категорія оцінки. Розглянуто граматичні різновиди тексту. Виявлено розбіжності між художніми текстами та нехудожніми. Продемонстровано лінгвістичний аналіз тексту на прикладі роману «Нудота» Ж.-П. Сартра. Осмислено психологічне, філософське підґрунтя, образно-символічну систему й жанрову неоднорідність твору «Нудота» Ж.-П. Сартра. Показано, що автокомунікація автора у разі ведення щоденника може мати різний вплив. Представлено ступені текстової реалізації в щоденникових записках, котрі відтворюють його тематику та мовленнєві форми. Проаналізовано мовні засоби роману «Нудота» Ж.-П. Сартра. Показано співвідношення реального та модального світів, котрі реалізуються через підхід системності та індивідуальності тексту, до яких відносить себе автор як представник певної течії. Виявлено авторський художній стиль видатного французького філософа та письменника ХХ ст. Ж.-П. Сартра. Доведено, що лінгвістика тексту дає можливість дослідити мовне відображення менталітету, культуру етносу, вплив світової літератури на конкретну етнічну.

Ключові слова: текст, текстема, цілісність, абзац, надфразова єдність, субтема, мікротекст.

Постановка проблеми. У сучасній науці про мову художнього твору читання розглядається як комунікативний акт між автором і читачем, що здійснюється за допомогою тексту та всіх його комунікативних підсистем. Аналізуючи текст із літературознавчих позицій, потрібно розуміти автора, тобто письменника, як «суб'єкта, котрий говорить з читачем» писаним словом, відбираючи при цьому мовні засоби, мотивовані художньою мовленнєвою діяльністю [4, с. 31]. У лінгвістиці немає чіткого однозначного визначення поняття «текст». Під цим терміном розуміють найрізноманітніші висловлювання, часто не сумірні ні за обсягом, ні за побудовою, ні за способом викладу. Це може бути від гасла до прислів'я або монографії чи багатотомної епопеї. З одного

боку, текст – будь-які вирази, що складаються з одного, кількох речень, з іншого – таке мовне утворення, як повість, роман, епопея. Поняття «текст» охоплює твори усного та писемного мовлення. У нашому сьогоденні цей термін вивчають як процес і як продукт мовленнєвої діяльності. На цій підставі виникає сумнів, чи слід вважати текст мовною одиницею [3, с. 30]. Для того щоб пізнати складність змістової структури тексту, розберемо роман «Нудота» французького письменника Ж.-П. Сартра.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Принцип глибинного осягнення призначення тексту в лінгвістиці та літературознавстві трапляється у багатьох працях сучасних дослідників: А. Науменка, І. Кочан, Ф. Бацевича, М. Бісімалієвої,

В. Чернявської, М. Крупи, Т. Радзієвської, О. Селіванової та ін.

Постановка завдання. Мета статті – охарактеризувати сутність поняття «текст» у галузі лінгвістики та літературознавства; визначити текст як універсальну мовну одиницю в художньому стилі на прикладі роману «Нудота» Ж.-П. Сартра.

Виклад основного матеріалу. У гуманітарних науках є дуже багато визначень сутності тексту. Слово текст латинського походження і в мові-продуценті означає «тканину, сплетіння, з'єднання». Зазвичай під ним розуміють: 1) максимальну одиницю мови найвищого рівня мовної системи; 2) продукт мовлення; 3) одиницю, що виражає судження; 4) цілісне і зв'язне повідомлення, складне для передання і збереження інформації; 5) сукупність або множину фраз; 6) структурно-сміслову єдність [3, с. 31]. Будь-який текст поєднує план змісту та план вираження. План змісту – це його смисл. План вираження – мовне оформлення. Як літературне явище поняття «текст» вивчали вже за часів античного Аристотеля, але його активне дослідження як лінгвістичного і навіть семіотичного феномена розпочалося лише у 1970-ті роки [7, с. 26]. Твердження про текст літературознавців і лінгвістів різняться. З літературознавчої точки зору, на думку Н. Кутіної: «Текст – це серединний елемент схеми комунікативного акту, яку спрощено можна уявити у вигляді трьохелементної структури: автор – текст – читач» [3, с. 31]. Польська дослідниця М. Мейєнова у «Теоретичній поетиці» зазначає: «Текст – це одноразова і закрита структура, що створює власні значення, і відкритий світ, котрий виявляє себе через ставлення до інших текстів у широкому розумінні цього слова, тобто до всіх знакових цінностей» [3, с. 31].

У лінгвістиці текст визначають як одиницю мови. Мовознавець І. Ковалик текст трактує як «писемний чи усний потік, що являє собою послідовність звукових, графемних елементів у синтаксичних структурах (реченнях), які виражають комплекс пов'язаних між собою суджень [3, с. 32]. З таким твердженням згодна О. Селіванова. У своїй праці «Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми» вона розглядає причини появи формальних дефініцій тексту на прикладах думок різних відомих учених. О. Селіванова, простежуючи погляди дослідників, дійшла висновку, що більшість із них усе ж таки текст аналізують як одиницю мови. Р. Харвег, Х. Вейнерейх, М. Холідей тлумачать поняття «текст» так: 1) послідовність речень, об'єднаних безперервним займенниковим зв'язком; 2) упо-

рядковану послідовність морфем, що складається мінімально із двох частин; 3) довге речення, побудоване за допомогою набору зв'язок; 4) головна одиниця семантики, яку не можна визначити як різновид над-речення [9, с. 491]. Німецький дослідник В. Дресслер також вибирає два розуміння тексту з огляду на дихотомію емічного й етичного рівнів у тагеміці К. Пайка. Із метою розмежування тексту як інваріанта й тексту як актуалізованої одиниці мовлення було введено термін «текстема», який позначав абстрактну інваріантну одиницю текстового рівня мовної системи, що характеризується певним тематичним змістом, композиційною структурою, відбором лексико-фразеологічних, граматичних, стилістичних засобів та інтенційно-прагматичними особливостями. Зазначимо, що німецький дослідник В. Кох кваліфікував текстему інакше – як одиницю членування тексту, сукупність семантично та граматично поєднаних висловлень, що характеризується єдністю теми й особливим синтаксичним зв'язком складників. У такому значенні текстема подібна до надфразної єдності [9, с. 494]. За словами І. Кочан: «Кожен текст, висвітлюючи якусь тему, містить у собі певний обсяг фактичних даних та чітку інформацію. Оскільки текст за стилями може бути різний – художній і нехудожній (науковий, офіційно-діловий, публіцистичний), то кожен із них вимагає своєрідного підходу. Зокрема, інформація, що міститься в нехудожньому тексті, завжди досить виразно співвідноситься з певною ділянкою дійсності й зорієнтована на конкретне коло адресатів. Такий текст обмежений низкою ознак – соціальних, професійних, територіальних, національних тощо. Відмінність нехудожнього тексту від художнього полягає в стилізовому складнику. Співзвучність чи неспівзвучність окремих естетичних, психологічних, емоційних, ідейних поглядів автора і читача зумовлюють можливість різного висвітлювання (інтерпретації) одного й того самого твору різними митцями. Кожен читач розставляє акценти по-своєму. Щоб запобігти цьому, використовують лінгвосмісловий аналіз» [3, с. 33]. І. Кочан стверджує, що «текст – це не хаотичне накопичення одиниць різних мовних рівнів, а упорядкована система, в якій все взаємопов'язане і взаємозумовлене. До текстової системи входять: 1) смислова цілісність тексту, яка включає в себе єдність теми; 2) структурна (граматична) цілісність, котра забезпечує онімами, займенниками, займенниковими прислівниками, дієсловами одного часу тощо; 3) комунікативна цілісність тексту пояснює смислове та граматичне підпорядкування кожного наступного речення в попередньому, від відомого

до нового» [3, с. 33]. Сучасний лінгвіст А. Науменко пропонує своє визначення поняття «текст». Він вважає, що текст – це витвір мовленнєвотворчого процесу, який є завершеним, об'єктивованим у формі письмового документа, літературно обробленим відповідно до типу цього документа, витвір, який складається з назви (заголовка) і низки основних одиниць, об'єднаних різними типами лексичних, граматичних, логічних, стилістичних зв'язків, і має певну цілеспрямованість та прагматичну настанову» [7, с. 28]. З огляду на матеріали вищенаведених спостережень, для кращого розуміння світомоделюючого сенсу та художнього багатства терміна «текст» піддамо роман «Нудота» Ж.-П. Сартра лінгвістичному аналізу.

Ж.-П. Сартр – представник атеїстичного екзистенціалізму, ідеї якого визначили характер його художньої творчості – роману «Нудота», п'єси «Мухи», філософського трактату «Буття і ніщо», оповідань і новел, а також автобіографічних творів. Свою роботу над романом «Нудота» Ж.-П. Сартр розпочав у Франції 1934 року. Підґрунтям для створення були його власні феноменологічні дослідження. Цей роман є своєрідною прелюдією найвидатнішого філософського твору Ж.-П. Сартра «Буття і ніщо» (1943). Роман «Нудота» – нарис цілої онтології. Основною темою цього твору є людська доля, яка стала провідною в творчих доробках митця 1930–1940 рр. Роман «Нудота» Ж.-П. Сартр подає як літературно-побутовий жанр – щоденник. У ньому він відображає власне життя, свою точку зору на речі та побачене, індивідуальний стиль: «Неділя. Я забув, що сьогодні неділя. Вийшовши вранці з дому, я подався, як звичайно, блукати вулицями. Із собою я взяв «Ежені Гранде». Я пхнув хвіртку міського парку, і тут мене охопило відчуття, ніби щось подає мені знак. Парк був голий і безплідний» [8, с. 43]. На цьому прикладі звертаємо увагу, що цитата з твору виступає як текст, котрий виконує функцію пізнання (повідомлення). Лексема «повідомлення» в цьому контексті несе в собі дані про самовираження письменника і проявляється як інформація. У лінгвістичному аналізі вираження тексту як інформації має закодування під певним алгоритмом, тобто для автора тексту це буде задум, його реалізація у конкретній текстожанровій формі, у цьому разі щоденника та спрямованість на читача. Своєю чергою читач здійснює трансформаційний аналіз мовних знаків культури, які застосовує автор у художньому творі, тому складність названого процесу можна назвати інформативною системою. І. Кочан зазна-

чає, що загалом текстова система ділиться на частини, теми, субтеми, текстами, межі яких визначаються субтематичним змістом, інформаційними характеристиками та відповідним мовним оформленням [3, с. 38]. Текстема – максимальна одиниця мови найвищого рівня мовної системи. До її складу входять: 1) тематичний зміст; 2) композиційна структура; 3) набір лексико-фразеологічних, граматичних, стилістичних засобів. Візьмемо приклад із твору «Нудота» Ж.-П. Сартра: «Старий, що поруч мене, – таки Коф'є; *одна брюнетка з гурту просто їсть його очима* – це не заважає їй усміхатися до лікаря. На її обличчі я читаю: «Оце і є Коф'є, президент Торговельної палати; який в нього суворий вигляд, мабуть, він *дуже холодна людина*»» [8, с. 47]. Цитата ілюструє текстеми, наповнену лексико-фразеологічними засобами: фразеологізм «їсти очима» (невідривно, пильно дивитися на кого-небудь, виявляючи при цьому певні почуття (любові, неприязні, ненависті)) і порівняння «холодна людина», що означає людську байдужість.

Повтори також сприяють внутрішній цілісності тексту. Вони дають змогу аналізувати семантичний зв'язок у тексті. Повтори виконують дві основні функції в тексті: структурно-організуючу (функцію зв'язку) та стилістичну (емоційно-експресивну). І. Кочан виділяє такі види повтору, як: 1) тотожний (те саме повторюється); 2) синонімічний; 3) антонімічний; 4) лексико-семантичні лінії; 5) номінаційні ланцюжки [3, с. 38]. У романі «Нудота» Ж.-П. Сартра зустрічаємо тотожний тип повторів. Наприклад: «Мені щось сталося, тепер я знаю напевне. Це *почалось, як починаються* деякі недуги, – не знаєш гаразд, чи хворий ти, чи ні. Це проникло в мене непомітно, *крапля по краплі*. Я відчув себе якось незвично, якось незручно – ото, мабуть, і все» [8, с. 6].

Горизонтальному та вертикальному зв'язку тексту сприяє займенникова послідовність: «*Я* не здолаю описати: це схоже на Нудоту і водночас *щось* зовсім протилежне. Нарешті *мені* має трапитись пригода, і коли *я* ще раз перевіряю *себе*, то справді: *вона* от-от має трапитись, і *я* – це я, і *я* тут, і це *я* розтинаю ніч і видаюсь *собі* героєм пригодницького роману» [8, с. 57]. У цьому абзаці займенники виконують синтаксичну функцію.

Абзаци та надфразові єдності є основними одиницями тексту. Вони утворюються із сукупності речень, поєднаних між собою логічним і синтаксичним зв'язком. Є чітке розмежування понять «абзац» та «надфразова єдність». Перший термін відносять до сфери композиції писемного тексту,

а друге – до галузі синтаксису. Абзац характерний тільки для писемного тексту. В усному викладі він залишається поза зоровим сприйняттям. Одне з основних призначень абзацу – сприяти логічному викладу матеріалу. З огляду на структуру абзацу є ядром писемного тексту. Виділення абзацу – це спосіб семантико-стилістичного підкреслення речень, щоб привернути особливу увагу. У ритмо-мелодійному – знак розділення, знак попередження про те, що необхідно приготуватися до сприйняття нової і важливої інформації. У стилістичному – абзац дає змогу висловити специфіку функціонального стилю, жанр мовлення, а також своєрідність індивідуального стилю [3, с. 40]. Наприклад: «Я спиняюся перед пасажем Жиле, вагаючись. А як там, усередині, хтось чигає на мене? Йти чи не йти? Але я також знаю, що там, в кінці вулиці Турнебрід, на майдані Дюкотон є те, що без мене не з'явиться на світ. Я ціпенію зі страху – цонаймений порух, і я вже не спинюсь. Чого моя доля хоче від мене? Марно пробую здогадатись. Однак треба вибирати: я жертвую пасажем Жиле, я так ніколи й не дізнаюся, що він мені готував.

Майдан Дюкотон порожній. Невже я помилюся? Мені здається, я не переживу цього розчарування. Невже нічого не буде? Я підходжу до яскравої кав'ярні «Маблі». Спантеличено вагаюся – входить чи ні; крізь великі запітнілі шибки зазираю досередини» [8, с. 58]. В уривку з роману «Нудота» Ж.-П. Сартра бачимо спочатку висловлювання авторської думки, потім плавний витриманий перехід до опису майдану Дюкотон, котрий починається з абзацу. Це дає підтвердження тому, що абзац є одним з основних елементів тексту.

За одним із формулювань І. Кочан: «Надфразова єдність у смисловому сенсі – відносно закінчений мікротекст, що містить повідомлення, опис

певної події, явища. Надфразова єдність – це група речень, об'єднаних граматично, логічно, тематично та ритмомелодично» [3, с. 40]. Найчастіше ця група складається за допомогою сполучників, наприклад: «Як на мене, саме тут небезпека, коли ведеш щоденника: ти завищуєш оцінки, до всього сторожко придивляєшся, а істину весь час добуваєш з боєм» [8, с. 4]. Зазвичай сполучники не мають власного лексичного значення і не виконують у реченні граматичної ролі, проте у цьому прикладі вони здійснюють синтаксичну функцію за допомогою підрядного сполучника «коли».

Висновки і пропозиції. Таким чином, проведений лінгвістичний аналіз роману «Нудота» Ж.-П. Сартра дає змогу дійти висновку, що текст є найвищою одиницею мовної системи. У романі «Нудота» Ж.-П. Сартр розкриває поняття «текст» як суб'єктивну модель об'єктивного світу. Через це письменник у своєму творі виступає як мовознавець, що цілком дає право справедливо розглядати термін «текст» як явище мови або окрему систему. Завдяки майстерності Ж.-П. Сартра автора читач відчуває вплив екзистенціального навіювання. Входження у «потік свідомості» головного героя створює ситуацію своєрідного співекзистенціювання, практики інтуїтивного пізнання, необхідної для осмислення сартрівських ідей.

Цікавість для науки і практики отриманих нами даних полягає у можливості їх використання в практичній діяльності фахівців філології. За рахунок визначення особливостей терміна «текст» у лінгвістиці та літературознавстві, а особливо в літературному творі «Нудота» Ж.-П. Сартра, дослідження може бути розширене, що стане основою для наших подальших розвідок за обраною темою.

Список літератури:

1. Арешенков Ю. Лінгвістичний аналіз художнього тексту : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Кривий Ріг : Видавничий дім, 2007. 177 с.
2. Жуковська В. Вступ до корпусної лінгвістики : навчальний посібник. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2013. 142 с.
3. Кочан І. Лінгвістичний аналіз тексту. Київ : Знання, 2008. 423 с.
4. Крупа М. Лінгвістичний аналіз художнього тексту. Тернопіль : Підручники і посібники, 2005. 416 с.
5. Кузьменко В. Історія зарубіжної літератури ХХ ст. Київ : Академія, 2010. 496 с.
6. Лінгвістика тексту: хрестоматія / Упорядники: А. Загнітко, Г. Монастирська. Донецьк : ДонНУ, 2009. 164 с.
7. Науменко А. Філологічний аналіз тексту. Вінниця : Нова книга, 2005. 416 с.
8. Сартр Ж.-П. Нудота. Мур. Слова / перекл. з франц. В. Борсука та О. Жупанського. Київ : Основи, 1993. 464 с.
9. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. Полтава : Довкілля-К, 2008. 712 с.
10. Сидоренко Т., Стороженко Л. Структуризація тексту : навчальний посібник / С. Петькун, Л. Стороженко. Київ : ДУТ, 2017. 132 с.

Reva I. A. TEXT AS A SPEECH PHENOMENON IN THE NOVEL “NAUSEA” BY J.-P. SARTRE

The article presents theoretical research the concept of “text” in the field of linguistics and literary criticism. Of the many definitions of the term “text” is highlighted its basic structural and semantic properties, the integrity of content and form. The defining components of the textuality of the text such as the presence of the theme, communicativeness, which serve for an effective subject-sign base for the deployment of communication in a system of full three-member composition, ensuring the success of social interaction of people by speech have analyzed. The category of informativeness of the text and its types are used. Three types of information that express facts in subject-logical meanings, the author’s clamp and the semantic unit of subtext in supra-phrasal units have singled-out. The definition of the concepts “tekstema”, “paragraph”, “supra-phrasal unity” has characterized. The textual modality, which includes the communicative attitude of the author and the category of assessment have determined. Grammatical categories of the text has considered. Differences between the literary text and non-fiction have revealed. The linguistic analysis of the text on the example of the novel “Nausea” by J.-P. Sartre has demonstrated. The psychological, philosophical basis, figurative-symbolic system and genre heterogeneity of the work “Nausea” by J.-P. Sartre are comprehended. It is shown that the author’s autocommunication in keeping a diary can have different effects. Degree of textual realization in the diaries, which reflect its themes and forms of speech have presented. Analysis of the language means novel “Nausea” by J.-P. Sartre. The interrelation of real and modal worlds is shown, which are realized through the approach of systematization and individuality of the text to which the author refers as a representative of a certain trend. Artistic style of famous French philosopher and writer of the twentieth century by J.-P. Sartre has founded. It is proved that the linguistic of the text makes it possible to study the linguistic reflection of the mentality, the culture of the ethnos, the influence of world literature on a particular ethnic.

Key words: *text, textstema, integrity, paragraph, supra-phrasal unity, subtheme, microtext.*